

2. Inservice Training and Educational Development; An International Survey / Hopkins D (ed). – London, Sydney, Dover, New Hampshire: Croom Helm, 1986. – 344 p.
3. Сбруєва А.А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн в контексті глобалізації (90-ті pp. XX – початок XXI ст.). – Суми. – 2004. – 500 с.

Professional development becomes one of obligatory components of modern teachers' training system. The article is devoted to the peculiarities of organization and forms of postdiploma teachers' training in England..

УДК 37.044.5 (4)

Сбруєва А.А.

*Сумський державний
педагогічний університет*

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ

У статті розглядаються найбільш суттєві проблеми, що існують у європейській вищій освіті в умовах побудови у регіоні суспільства знань, суперечності в її розвитку, напрями модернізації університетів та розбудови єдиного європейського простору вищої освіти та наукових досліджень.

Сучасний етап розвитку постіндустріального суспільства, що визначається як суспільство знань (від англ. knowledge society), має своєю основою чотири взаємопов'язані компоненти: 1) виробництво знань, яке здійснюється передусім шляхом наукових досліджень; 2) їх засвоєння в процесі освіти і професійної підготовки; 3) поширення знань за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; 4) використання знань в інноваційних процесах. Унікальним соціальним інститутом, діяльність якого спрямована на створення, розвиток та реалізацію всіх чотирьох названих вище компонентів, є університет. З огляду на такі умовиводи стає зрозумілою увага до реформування системи вищої освіти, яку проявляє протягом останніх років Європейське співтовариство. Більше того, суттєва модернізація європейських університетів, побудова єдиного простору вищої освіти і наукових досліджень стали основоположною складовою нової європейської освітньої політики, відомої як *Лісабонська стратегія розвитку*.

Європейська освітня політика є предметом постійної уваги українських дослідників, зокрема В. Андрушенка, Н. Бібік, Я. Боллобаша, М. Згуровського, І. Зязюна, В. Корсака, В. Кременя, Н. Лавриченко, О. Локшиної, Н. Нічик, О. Матвієнко, О. Сухомлинської та ін. Однак інтенсивний розвиток процесів модернізації освіти примушує український освітній політикум, дослідників-компаративістів, широку педагогічну громадськість постійно тримати ці питання в колі зору, аналізувати їх багатогранні прояви, осмислювати місце в них вітчизняної освіти як в сучасних умовах, так і на перспективу. Метою нашої статті є характеристика шляхів модернізації європейської вищої освіти та розвитку інтеграційних процесів у цій сфері в умовах розбудови суспільства знань.

На початку XXI ст. європейська освітня політика набула нових якісних вимірів в контексті реалізації *Лісабонської стратегії* розвитку регіону. Ця

стратегія була затверджена у травні 2000 р. на засіданні Єврокомісії у Лісабоні (Португалія), де вона отримала підтримку 15 лідерів держав-членів ЄС. Стратегія передбачає такі орієнтири розвитку регіону:

1) підготовка переходу до економіки знань та суспільства, побудованого на знаннях, шляхом удосконалення політики у галузі ІКТ та наукових досліджень, а також запровадження структурних реформ, спрямованих на розвиток конкурентних та інноваційних засад, на удосконалення внутрішнього ринку;

2) модернізація європейської соціальної моделі, здійснення інвестицій в людей та подолання соціального відторгнення частини громадян;

3) підтримка здорової економічної перспективи та стабільного розвитку шляхом формування належної макроекономічної політики [5, 4].

Основний зміст Лісабонської стратегії викладений у концентрованому вигляді в програмі “Освіта та професійна підготовка 2010”, в якій експертами ЄС розроблено нове розуміння сутності, цілей, принципів, структурних компонентів та критеріїв ефективності освіти у європейському регіоні, що відповідають завданням його перетворення на “регіон з найбільш конкурентноздатною та динамічною економікою, побудованою на знаннях, здатною до стабільного росту, що має найкращу в світі якість робочих місць та найвищий рівень соціальної єдності суспільства” [5, 4].

Розуміння європейською спільнотою значимості університетів¹ у житті регіону та чинників, що зумовлюють необхідність модернізації сфери вищої освіти, викладено в програмному документі Єврокомісії, який отримав назву “Роль університетів у Європі знань” (2003 р.). У документі зокрема зазначається, що університети являють собою ключовий компонент у побудові суспільства знань, оскільки в них зосереджено значну частину інтелектуального потенціалу регіону, ще більша частка цього потенціалу формується в них сьогодні. У документі, зокрема, зазначається, що, сьогодні в університетах працює 34% європейських дослідників (ця цифра коливається від 26% в Німеччині, до 55% в Іспанії та 70% у Греції), ще третина всієї робочої сили євро регіону працює на наукоємних виробництвах (більше 40% у таких країнах, як Данія та Швеція), якими в останні роки створено більше половини нових робочих місць [7, 5]. Однак, попри великі досягнення та значимість сфери вищої освіти в житті регіону, аналітики б’ють тривогу щодо конкурентноспроможності європейських університетів порівняно з американськими та японськими, тобто з ВНЗ тих країн, що є головними партнерами ЄС у глобальній конкурентній боротьбі за економічне лідерство. Далі наведемо ряд даних, які постійно наводяться в документах Єврокомісії на підтвердження необхідності радикальних змін у сфері освітньої політики регіону у галузі вищої освіти та наукових досліджень (див. табл. 1).

¹ Поняття “університет” використовується в рамках програми “Освіта та професійна підготовка 2010” як узагальнена назва будь-якого вищого навчального закладу, що здійснює підготовку за освітніми програмами МСКО 5А, МСКО 5В та МСКО 6.

Індикатори розвитку та фінансування вищої освіти й наукових досліджень у Євросоюзі, США та Японії (2003 р.)

		Євросоюз (25 країн)	США	Японія
Відсоток населення певної вікової групи, що навчається у ВНЗ		Вікова група 20 – 24 роки		
		57	81	50
		Вікова група 30 – 34 роки		
		4,1	7,0	(:)*
		Вікова група 35 – 39 роки		
		1,8	4,9	(:)
% ВВП, що витрачається на фінансування наукових досліджень		1,92	2,59	3,15
Кількість нових докторів наук (2003)	Всі галузі	88.100	46.000	14.500
	Математика, природничі науки та ІКТ	37.000	16.200	5.500
	Загальна кількість докторів	1.167.000	1.335.000	675.000
Відсоток наукових дослідників на 1000 зайнятого населення		5,5	9,1	10,1
Рівень безробіття серед людей з вищою освітою у різних вікових групах	20 – 24 роки	12,3	1,6	(:)
	25 – 29 років	8,5	2,6	(:)

* Примітка: символ (:) означає відсутність даних.

Дані, наведені у поданій вище табл. 1, та порівняльний аналіз численних якісних показників розвитку вищої освіти в Європі та інших регіонах світу дозволяють євроаналітикам визначити такі недоліки у цій сфері, що існують у регіоні:

– фрагментованість європейської вищої освіти, її поділ на невеликі за розміром національні освітні системи, що працюють на основі різних законів, мають різну структуру, здійснюють навчальний процес різними мовами. Результатом є недостатній рівень прозорості діяльності національних освітніх систем, академічної мобільності в європейській вищій освіті (студентської, викладацької, управлінської, програмної, дослідницької тощо);

– відірваність європейських систем вищої освіти від економіки як на місцевому, так і на регіональному рівнях, низький рівень відповідності нових знань, що виробляють в університетах, потребам економічного розвитку. В результаті діяльність європейських систем вищої освіти не відповідає вимогам утворення єдиного європейського ринку робочої сили, вимогам успішного працевлаштування випускників університетів (12,3% безробітних з вищою освітою в країнах ЄС порівняно з 1,6% у США);

– надмірна законодавча регуляція діяльності університетів, що знижує їх можливість гнучко реагувати на нові потреби у галузі освіти та наукових досліджень, зумовлені вимогами ринку та суспільства (оновлювати навчальні плани, запроваджувати інтердисциплінарний підхід до побудови змісту освіти, реалізовувати принцип неперервності освіти та розвивати студентську й викладацьку мобільність, приймати до навчальних закладів талановиту молодь на альтернативних умовах вступу, запроваджувати додаткові умови для залучення й винагороди найбільш талановитих студентів, викладачів, дослідників тощо);

– для європейських університетів характерною є тенденція до “єдиноподібності”, тобто до досягнення доброго середнього рівня якості, однак обмеженої можливості створення і навіть повної відсутності досліджень світового рівня якості. Результатом є те, що в Європі існує надто мало навчальних

та наукових центрів і мереж світової якості, а університети не несуть відповідальності перед суспільством за якість своєї діяльності;

- значна кількість університетів є недостатньо підготовленою до нових умов конкурентної боротьби за студентів, дослідників, за фінансові ресурси в сучасному глобалізованому світі;

- недофінансування закладів вищої освіти. Країни ЄС витрачають на вищу освіту в середньому близько 1,1% від ВВП, що приблизно дорівнює аналогічному показнику в Японії, однак є значно нижчим від показників таких країн, як Канада (2,5%), США (2,7%), Південна Корея (2,7%). Причиною такої відмінності є значно нижчий рівень фінансових надходжень від бізнесу, від клієнтів освітніх послуг та від благодійницьких фондів. Для вирівнювання показників фінансування систем вищої освіти ЄС та США європейським ВНЗ потрібна щороку додатково астрономічна сума у 150 млрд. EUR. На наукові дослідження країни ЄС витрачають щорічно близько 1,9% від ВВП [4, 4]. Результатом недофінансування систем вищої освіти є не тільки відносна бідність сектору вищої освіти (прояви такої бідності суттєво відрізняються у різних європейських країнах), але й неспроможність задовольнити зростаючий у регіоні попит на вищу освіту, створити достатню кількість робочих місць для викладачів-дослідників, забезпечити високу якість освітньої пропозиції, що відповідає потребам європейського ринку робочої сили, залучати у європейські ВНЗ та утримати найбільш талановиту студентську молодь та дослідників;

- рівень доступності вищої та неперервної освіти залишається у європейському регіоні значно нижчим, ніж у країнах-конкурентах. Крім даних, поданих у табл. 1, наведемо ще кілька цифр, що підтверджують такий стан речей. В той час, як у країнах ЄС частка робочої сили, що має вищу освіту, в середньому сягає 21%, в США цей показник дорівнює 38%, в Канаді – 43%, в Японії – 36%, в Південній Кореї – 26% [4, 3].

Глибина та складність проблем, що стоять перед європейськими системами вищої освіти, поглиблюються достатньо суперечливими кроками до виходу з кризи, що здійснюються як на національних, так і на загальноєвропейському рівнях. Дослідники визначають такі суперечливі тенденції, що існують у регіоні та стоять на заваді досягнення бажаної мети – набуття європейською вищою освітою світового рівня якості та міжнародної привабливості:

- різноманіття та/або конвергенція;
- егалітаризм та/або конкуренція;
- надання пріоритету вимогам академічної якості та/або відповідності потребам економіки та суспільства;
- надання пріоритетної уваги першому, найбільш масовому циклу навчання (бакалаврату) та/або наступним циклам (магістратурі, докторантурі);
- подальша спеціалізація освіти та/або широка фундаментальна освіта;
- конкурентна боротьба за визнання та інвестиції між навчальними закладами “знизу” та/або визначення найбільш успішних з них “згори”;
- розробка загальноєвропейської стратегії розвитку високої якості у вищій освіті, утворення Європейської мережі високої якості у ВО, в яку увійдуть найбільш розвинені, здатні до високих результатів у навчальній та дослідній діяльності ВНЗ або рівний розподіл ресурсів між усіма ВНЗ;
- досягнення високої якості за рахунок перерозподілу існуючих коштів або за рахунок залучення додаткових коштів від приватних інвесторів;

- розвиток інтердисциплінарних підходів у викладанні, дослідній та адміністративній діяльності або подальше звуження наукових спеціалізацій. Надання на національному та регіональному рівні переваг тим закладам, які демонструють інтердисциплінарні підходи;

- зосередження уваги викладачів та університету в цілому на викладанні та/або дослідницькій діяльності;

- надання пріоритету інтересам студентів та/або викладачів;

- домінування національних інтересів та/або спрямованість на розвиток Європейського простору вищої освіти та досліджень [8, 3–5].

Як бачимо, інтереси забезпечення світової якості вищої освіти вимагають балансу між традиціями та інноваціями, досягненням академічної якості та потребами економіки і суспільства; між цілісністю стандартизованого навчального плану та свободою вибору студентом змісту освіти; між викладацькою та науковою діяльністю професорів; між освітніми та позаосвітніми послугами, які надає університет тощо.

Сучасний університет, який прагне не просто до якості, а до високої якості, до досконалості (англ. – “excellence”), повинен вміти чітко визначати пріоритети, робити вибір, оскільки неможливо бути досконалим в усіх аспектах своєї діяльності. Це вибір між викладанням або дослідженням, вибір серед різних галузей знань, вибір на користь співробітництва з певними інституціями, науковцями, вибір сфер інвестицій, способів управлінської діяльності тощо. Підкреслимо, що у конкурентній боротьбі за досконалість обов’язково будуть не тільки переможці, але й переможені, що поставить під сумнів європейські традиції егалітаризму в освіті.

Вибір шляхів виходу європейської системи вищої освіти з кризи є предметом активних дискусій, в яких беруть участь не тільки освітні політики, але й академічна громада, студентські організації, широка європейська спільнота. В результаті проведення численних конференцій та консультацій з усіма зацікавленими сторонами Європейською комісією з питань освіти і культури були вироблені рекомендації щодо шляхів прискорення модернізації європейських університетів та підвищення їх внеску у побудову в Європі суспільства знань, розвитку їх інноваційної освітньої, та науково-дослідної діяльності. Провідними з цих рекомендацій є такі:

- усунення бар’єрів між європейськими університетами, що передбачає реалізацію основних положень Болонської декларації, тобто запровадження та розвитку: 1) єдиної структури академічних ступенів (бакалавр/магістр/доктор); 2) гнучких модернізованих навчальних планів на всіх академічних рівнях. До оновлення змісту освіти повинні бути залучені регіональні фахові організації науковців та дослідників; 3) систем оцінки якості навчання, що заслуговують на довіру; 4) мобільності, яка передбачає перебування за кордоном щонайменше протягом одного семестру якомога більшої кількості студентів та дослідників. З метою сприяння розвитку мобільності передбачається запровадження європейських грантів та стипендій, регіоналізація пенсійних законодавств тощо [1];

- запровадження реальної автономії та відповідальності університетів за результати своєї діяльності. З цією метою передбачається розробити рамкові правила діяльності закладів вищої освіти, які б регулювали такі аспекти їх діяльності: процедури прийому на навчання, вартість навчання, механізми кар’єрного росту та відставки академічного персоналу, оцінка результатів діяльності. В контексті рамкових правил ВНЗ повинні бути вільні у реалізації

своїєї місії: у здійсненні своїх пріоритетів у навчальній, дослідницькій та інноваційній діяльності, у фінансовому (включаючи франчайзингову діяльність), кадровому та виробничому менеджменті, у розвитку партнерських стосунків з академічною громадою та бізнесовими структурами, у створенні широкої системи додаткових сервісних послуг, у призначенні додаткових винагород постійному та тимчасовому персоналу за високі результати у викладацькій та дослідницькій діяльності тощо. Отримуючи широке коло прав, ВНЗ повинні бути свідомі своєї відповідальності перед суспільством за результати своєї діяльності, у тому числі за її продуктивність (фінансову вартість досягнутих результатів) [5];

- розвиток мотивації до встановлення партнерства університетів із бізнесовою громадою. Передбачається надання на регіональному рівні фінансової підтримки тим університетам, які встановлюють постійні партнерські стосунки з місцевими та регіональними науковими та бізнесовими структурами (підприємствами, дослідницькими лабораторіями, науковими та технопарками тощо);

- формування в системі вищої освіти компетентностей, необхідних для успішного виходу на ринок робочої сили та працевлаштування. До таких компетентностей належать: інтелектуальні уміння діагностування явищ та процесів, їх аналізу, інноваційної діяльності, самоосвіти; навички спілкування, прийняття рішень, адаптації у колективі, колективної роботи, позитивної конструктивної поведінки; професійні знання та навички фундаментального характеру, що можуть стати основою для забезпечення професійної мобільності; підприємницькі навички, що включають ініціативу, творче ставлення до своєї роботи, здатність до осмислення перспектив її розвитку, прорахування ризиків у прийнятті нових рішень, розуміння законів бізнесу;

- зменшення прірви між фінансовим забезпеченням європейських та американських (канадських, японських) університетів. Для знищення цієї прірви необхідно збільшити рівень фінансового забезпечення навчання європейського студента на 10 000 EUR в рік. Передбачається, що більшість з цих коштів надходитиме з недержавних джерел (від бізнесових структур, платні за навчання, благодійних фондів). З метою диференціації джерел фінансування університетів планується перегляд законів щодо статусу вищих навчальних закладів як квазіавтономних ринкових структур, щодо оподаткування благодійницької діяльності тощо. Разом з тим ЄС планує також зростання державного фінансування вищої освіти: протягом наступних десятих років на модернізацію цієї сфери передбачається витратити не менш ніж 2% від ВВП країн – членів. Фінансування університетів повинно здійснюватися згідно з принципами зрозумілості, прозорості, рівня досягнутих результатів (фінансується діяльність університету а не рівень його престижності). Університети несуть відповідальність за забезпечення своєї стратегічної фінансової стабільності, що має стати результатом встановлення довготермінового взаємовигідного партнерства з бізнесовими та іншими приватними структурами;

- розвиток інтердисциплінарного та трансдисциплінарного підходів в навчанні та дослідницькій діяльності університетів. Навчання та наукові дослідження повинні відповідати новим тенденціям розвитку науки і виробництва, що вимагає об'єднання різних галузей знань в рамках інтердисциплінарного підходу для вивчення, зокрема, таких проблем, як відновлювані джерела енергії, нанотехнології тощо. Трансдисциплінарний підхід дозволяє встановлювати більш

тісні зв'язки між соціальними, гуманітарними та економічними галузями знань в рамках соціально орієнтованих наукових досліджень;

- розвиток взаємодії з суспільством у виробі, запровадженні та поширенні нових знань. З цією метою університети розширюють коло освітніх послуг для різних груп населення в рамках розбудови системи неперервної освіти;

- визнання та достойна винагорода високої якості діяльності університетів. Всі країни-члени ЄС повинні звернути особливу увагу на якість надання освітніх послуг на магістерському, докторському та постдокторському рівнях. Кожен університет повинен обрати для себе обмежене коло галузей знань, в яких він може досягти досконалості. На додаткову фінансову підтримку на європейському рівні можуть сподіватися тільки заклади або мережі закладів магістерсько-докторського рівня, які відповідають таким критеріям: наявність критичної маси науковців світового рівня у певних галузях знань, запровадження інтер- та трансдисциплінарного підходів до навчальної та наукової діяльності, розвинутий європейський вимір діяльності, підтримка з боку національних/регіональних владних та бізнесових структур, визначені та визнані міжнародною академічною спільнотою сфери високоякісної діяльності, надання найбільш талановитим випускникам можливостей здійснення постдокторських досліджень. Важливу роль у розвитку конкурентної боротьби між кращими університетами регіону за визнання їх закладами високої якості повинна відіграти *Європейська рада наукових досліджень* (European Research Council), яка повинна підтримати академічну “Європейську лігу чемпіонів” і спонукати її до подальшого розвитку;

- перетворення європейського простору вищої освіти та наукових досліджень на найбільш знаний та найбільш привабливий в усьому світі. З цією метою на національному та регіональному рівнях здійснюються серйозні маркетингові дослідження. Значним кроком у цій сфері став розвиток програми міжнародної академічної мобільності *Еразмус-Мундус* та дослідницької мобільності – *Марі-Корі* [3; 4].

Нагадаємо, що програма модернізації європейських університетів та утворення єдиного європейського простору вищої освіти й наукових досліджень є складовою *Лісабонської стратегії* “Освіта та професійна підготовка 2010”. У 2000 р., у момент прийняття стратегії, передбачалося, що основні її цілі будуть реалізовані до 2010 року. Однак вже у 2005 р. стало зрозуміло, що складність поставлених завдань, різний рівень готовності до їх запровадження країнами-членами ЄС внесуть свої корективи у терміни їх виконання. Сьогодні, у 2007 році в Європі вже здійснено ряд важливих реформ: відбулися реформи з метою запровадження єдиної структури академічних ступенів, утворена європейська система виміру якості освіти та акредитації вищих навчальних закладів, загальною практикою стало використання кредитно-модульної системи виміру трудомісткості та якості роботи студентів, запроваджені європейські додатки до дипломів тощо. Однак завдання досягнення європейськими університетами світового рівня досконалості, утворення мереж досконалості, розвиток різнобічного партнерства університетів з академічними та бізнесовими структурами і залучення таким чином значного обсягу додаткових коштів є значно більш складними цілями, ніж здійснення структурних реформ. Тож зусилля, спрямовані на підвищення якості активно здійснюватимуться і надалі. Вони є умовою досягнення успіху у боротьбі університетів за найкращого студента, викладача, дослідника, умовою виживання вищого навчального закладу в рамках розвитку конкурентного ринкового середовища в європейській вищій освіті.

Схарактеризовані нами напрями модернізації європейських університетів є ще більш актуальними для вітчизняної системи вищої освіти. Вступ України у Болонський процес надав певного прискорення на шляху до підвищення якості діяльності ВНЗ. Однак сучасний рівень нашої якості залишається незадовільним. На підтвердження такої оцінки наведемо лише кілька показників. Якщо за абсолютною величиною (кількість студентів) система вищої освіти України посідає дев'яте місце в світі (2,465 млн. студентів у 2004 р.) [9, 120], то за своїми якісними показниками вона не входить навіть до числа 35 країн, в яких знаходяться 500 кращих університетів світу [10]. Тож попереду у нас, як і в європейських університетів, велика робота, що вимагає єдності зусиль академічної громади, держави, бізнесових структур, усього суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Delivering on the modernization agenda for universities: education, research and innovation. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. – Brussels: Commission of the European Communities, 10. 05. 2006. – 22 p.
2. European Council conclusion, March 2000. – URL: http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-ri.eno.htm
3. From Bergen to London. The EU Contribution. – Brussels: Commission of the European Communities, 24. 01. 2006. – 20 p.
4. Hoffmann R. Enhancing attractiveness of European higher education institutions – Lessons learned from abroad. Conference “Enabling European Higher education to make its full contribution to the knowledge economy and society”. – Brussels: Centre Albert Borschette, February 2005. – 14 p.
5. Mobilizing the brainpower of Europe: enabling universities to make their full contribution to the Lisbon Strategy. Communication from the Commission. – Brussels: Commission of the European Communities, 20. 04. 2005. – 12 p.
6. The concrete future objectives of education and training systems. Report from the Education Council to the European Council. – Brussels: Council of the European Union, 14. 02. 2001. – 16 p.
7. The role of universities in the Europe of knowledge. – Brussels: Commission of the European Communities, 05. 02. 2003. – 22 p.
8. Witt de H. Enhancing and demonstrating Quality and Excellence in view of the diversity of European higher education systems and institutions: Quality and Excellence in the European Space for Higher Education and Research. Conference “Enabling European Higher education to make its full contribution to the knowledge economy and society”. – Brussels: Centre Albert Borschette, February 2005. – 11 p.
9. Всемирный доклад по образованию 2006. Сравнение мировой статистики в области образование. – Монреаль: Институт статистики ЮНЕСКО, 2006. – 192 с.
10. Нянь Кай Лю, Инь Чень. Академический рейтинг университетов мира // Высшее образование в Европе. – 2005. – № 2. – 12 с.

The article is devoted to the analysis of the most urgent problems and contradictions in the high education sector within the knowledge society in Europe. The main trends of the modernization of the European universities and the emergence of the common European high education and research area are characterized.